

ci's an Sultan Bajezid II", *Nachrichten der Akademie d. Wissenschaften in Göttingen*, Göttingen 1952; Feridun Dirimtekin, "14. Mıntıka (Blachernae)", *Fatih ve İstanbul*, İstanbul 1953, s. 193-222; a.m.f., *Fetihden Önce Haliç Surları*, İstanbul 1956; Recep Ülke, *İstanbul Anıtları: Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar*, İstanbul 1957; R. Janin, *Constantinople byzantine, développement urbain et répertoire topographique*, Paris 1964, s. 287-293, 455-467; a.m.f., "Les ponts byzantins de la Corne d'Or", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, IX-Mélanges Grégoire*, Bruxelles 1949, s. 247-253; M. Mesut Koman, *Eyüp Sultan, Loti Kahvesi ve Çevresi*, İstanbul 1966; Semavi Eyice, *Galata ve Kulesi*, İstanbul 1969; a.m.f., "Tarihte Haliç", *İstanbul Teknik Üniversitesi İstanbul Geoteknik Su ve Çevre Mühendisliği Sorunları Araştırma Grubu Sempozyumları 1-Haliç Sempozyumu 10-11 Aralık 1975*, İstanbul 1975, I, 263-307; a.m.f., "İstanbul'da İhmal Edilmiş Bir Semt Ayvansaray", *Taç, II/5*, İstanbul 1987, s. 33-49; a.m.f., "Haçlı Seferi ile Gelen Batılıların Gördükleri İstanbul", *Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul 1996, s. 13-15; a.m.f., "İstanbul-Tarihî Eserler", *İA, V/2*, s. 1214/44-1215/157; İsmet İlter, *Boğaz ve Haliç Geçişlerinin Tarihçesi*, Ankara 1973; *Eski Galata Köprüsü Sempozyumu-28 Mayıs 1990* (nşr. İstanbul Büyükşehir Belediyesi), İstanbul 1990; *Fâtiḥ Câmileri ve Diğer Tarihî Eserler* (nşr. Fâtiḥ Müftülüğü), İstanbul 1991; Cahit Kayra - Erol Üyepazarıcı, *İkinci Mahmut'un İstanbul'u - Bostancıbaşı Sicilleri*, İstanbul 1992; W. Müller-Wiener, *Die Häfen von Byzanzion, Konstantinopolis*, Tübingen 1994 (İstanbul limanları tarihçesi); Burçak Evren, *Galata Köprüleri Tarihi*, İstanbul 1994; Refik Durbaş, *Galata Köprüsü*, İstanbul 1995 (edebî metinlerden derlenmiş bir antoloji mahiyetindedir); J. Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, London, ts., s. 80-81, 116-117; A. Enderlen, "Neue Schiffbrücke über das Goldene Horn in Konstantinopel-Entworfen und ausgeführt durch die Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg A. G. Werk Gustaburg", *Deutsche Bauzeitung*, sy. 75-76, Berlin 1912; Galip Alnar, "Haliç'teki Köprüler", *Akşam*, İstanbul 13, 15, 17, 25, 27 Mayıs 1938; Sevin Okyay, "Haliç", *İstanbul'dan Göreme'ye Kültür Mirasımız* (Milliyet gazetesi eki), İstanbul, ts. [1984], s. 74-75, 82-83; Zeynep Ahunbay, "Haliç'in Doğal, Tarihî ve Mimarî Değerlerinin Korunması", a.e., s. 90-91; Reşat Ekrem Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, sy. 4, İstanbul 1958, s. 39-90; Ahmet Kamil Gören, "Tarih Boyunca Haliç'te Galata ve Unkaparı Köprüleri", *Antik-Dekor, Antika, Dekorasyon ve Sanat Dergisi*, sy. 32, İstanbul 1995, s. 120-125; Eser Tutel, "Köprülerden Önce ve Sonra Haliç'te Ulaşımın Hikâyesi, Haliç Sularında Yolcu Vapurları", *İstanbul*, sy. 15, İstanbul 1995, s. 39-45.

F. Yeats-Brown'ın, *Golden Horn* adlı eseri (London 1932) Haliç'le ilgili olmayıp, maceracı bir İngiliz ajanının I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da başından geçen olaylara dairdir.

SEMAVİ EYİCE

HÂLİD (Benî Hâlid)

(بنو خالد)

Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesi.

Kabilenin nesebi hakkında çeşitli rivayetler bulunmakta, kökeni Kahtânîler'e yahut Adnânîler'e dayandırılmaktadır. Bu görüşlerden birinciyi savunanlar, ailenin Kahtânîler'in Hâlidü'l-Hicâz veya Benî Mehdî kollarının birinden, ikinciyi savunanlar ise Adnânîler'in Benî Mahzûm kolundan geldiğini söylemektedirler. Arap yarımadasının tarihini yazan Eyüp Sabri Paşa ikinci rivayeti tercih etmiştir. Buna göre Adnânîler'e mensup olan Benî Hâlid'in kökeni Kureyş'in büyük kollarından Benî Mahzûm'a, dolayısıyla Hâlid Mugire b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm b. Yahyâ b. Mürre b. Kâ'b'a kadar uzanır. Kabilenin biri sahâbeden Hâlid b. Velîd'e, diğeri onun kardeşleriyle amcazadelerine dayanan iki önemli kolu vardır ve bunlar uzun yıllardan beri Basra körfezinin Lahsâ (Ahsâ) diye bilinen bölgesinde yaşamaktadır. Lahsâ bölgesi, IX. yüzyılın başlarına kadar Hâlid b. Velîd'in amcazadelerinin idaresi altında kalmış, bu tarihten sonra idare, soyu Hâlid b. Velîd'e dayanan ve Âl-i Urey'ir diye şöhret bulan sülâleye intikal etmiştir.

Benî Hâlid, XVI. yüzyıla kadar körfezde fazla önemi olmayan bir güç iken bu yüzyılın başlarında Lahsâ'yi ele geçirmek isteyen Mekke şerifinin kuvvetlerine karşı verdiği mücadele ile ön plana çıktı. Yüzyılın ortalarına doğru bölgede Osmanlı idaresi kurulduktan (1547) sonra da Lahsâ, Basra beylerbeyliğinin yanına ayrı bir beylerbeylik olarak teşkilatlandırıldı ve ailenin nüfuzlu kolu Âl-i Hamîd'in etkisini yok etmek yerine ondan istifade yoluna gidilerek çöl taraflarının yönetimi bu aileden Sa'dûn'a verildi (3 *Numaralı Mühimme Defteri*, s. 505-506). Ancak eskisine nazaran nüfuzunu ve gücünü kaybetmiş olan aile fırsat buldukça Osmanlı idaresine karşı ayaklanmaktan geri kalmadı. Meselâ Lahsâ hâkimi Mustafa Paşa'nın 1559'da Bahreyn'e yaptığı seferin başarısız geçtiğini ileri süren Sa'dûn'un isyanı bunlardan birisidir. Bölgenin merkeze olan uzaklığı yüzünden buradaki mahallî güçler nisbeten bağımsız hareket ediyorlardı. Benî Hâlid'e mensup bazı emirler de bu durumdan cesaret alarak nüfuz alanlarını genişletmeye çalıştılar. Bu arada aileden Berrâk b. Urey'ir 1670'te, Basra'daki Efrâsiyâb Emirliği'nin de teşvikiyle Lahsâ'nın merkezi Hüfûf'u işgal ederek memurları işten çıkarıp Osmanlı idaresinin kesintiye uğramasına sebep oldu. Daha sonra Osmanlı Devleti tarafından önce Habeş eyaletine, arkasından da Bağdat valiliğine bağlanan Lahsâ'nın Benî Hâlid şeyhleri vasıtasıyla yönetilmesine göz yumulmuş ve bu durum Vehhâbî istilâsına kadar sürmüştür. Böylece bölgede Osmanlılar'ın bir temsilcisi sayılan Benî Hâlid'in güçlü emiri Berrâk çevreye yaptığı akınlarla hâkimiyet alanını genişletti; hatta kendisine Küveyt'te Kût denilen yazlık bir idare merkezi kurdu (sonraları bu Hintçe kelimedden Arapça ism-i tasgiri olan Küveyt türetilmiştir). Dir'îye'ye ve Necid'in diğer bazı bölgelerine de seferler düzenleyen Berrâk'ın ölümünden (1680) sonra yerine oğlu Muhammed geçti. Yeni emir de babası gibi ölümüne (1691) kadar Necid'deki Yemâme ve Südeyr üzerine birçok sefer düzenledi. Muhammed'den sonra Lahsâ'nın idaresi ve Benî Hâlid'in emirliği Sa'dûn b. Muhammed Âl-i Gureyr'e intikal etti. Onun zamanında bölgede kabilenin gücü iyice artmış ve etkinliği kuzeyde Küveyt'ten güneydeki Katar'a kadar yayılmıştır. Bu dönemde Benî Hâlid'in ayrıca bütün Necid'i ele geçirme planları yaptığı görülür. Bu kabileye mensup Sultân b. Hamîd el-Kaysî 1684'te, Dir'îye'yi elinde tutan Şerîf İdrîs b. Vatbân'ı öldürterek kendisini emir ilân etmiş, Sultân'ın kardeşlerinin buradaki idaresi Sa'dûn'un da desteğiyle yirmi yıl kadar sürmüştür. Daha sonra Sa'dûn, ölümünden (1723) kısa bir zaman öncesine kadar bölgeye, özellikle Akrabâ ve Ammâriye üzerine sefere çıkmıştır.

Sa'dûn'un bir savaşta ölmesinden sonra aile içi çekişmeler başladı; bu durum, aynı aileden Ali b. Muhammed ve arkasından kardeşi Süleyman b. Muhammed el-Hamîd'nin kontrolü ele geçirmesine kadar devam etti. Süleyman'ın zamanında Necid'de ortaya çıkan Muhammed b. Abdülvehhâb, daha sonra Vehhâbilik diye anılacak olan hareketin temellerini attı. Muhammed ilk önce faaliyetlerine Uyeyne'de başladı. Süleyman, onun fikirlerini zararlı bularak oradan çıkarılmasını Uyeyne Emiri Osman b. Ahmed Âl-i Muhammed'den istedi; Osman da Muhammed'in fikirlerini benimsemiş olmasına rağmen Süleyman'ın emrini yerine getirmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Muhammed, Âl-i Suûd'un merkezi olan Dir'îye'ye iltica etti (1744). Bu yüzden de Suûd ailesiyle Benî Hâlid arasında düşmanlık ve uzun yıllar süren mücadeleler meydana gelmiştir.

Süleyman el-Hamîdî 1752'de aile içi çekişmeler sonucu Lahsâ'dan çıkarıldı ve

aynı yıl iltica ettiği Necid'deki Harc'da öldü. Arkasından Benî Hâlid ile sürtüşme halinde bulunan Dir'iye Emiri Muhammed b. Suûd duruma müdahale etti ve ailenin seilmeyen bazı fertlerinin Lahsâ'ya girmelerini sağladı. Bu karışıklık, Sa'dûn b. Urey'ir'in 1779'da idareyi ele geçirmesine kadar devam etti (bu tarihten sonra Benî Hâlid'in liderliği daima Âl-i Urey'ir'de kalmıştır). Sa'dûn b. Urey'ir de kendinden öncekiler gibi Necid'de git-tiğe güçlenen Suûdîler'e karşı çeşitli seferler düzenledi, fakat pek başarılı olamadı. Öte yandan Muntefik şeyhi Süvey-nî'nin desteğini de alan bir kısım isyancılar Lahsâ'da Sa'dûn'un idaresine karşı ayaklandılar; Sa'dûn da eski düşmanı Dir'iye Emiri Abdülazîz b. Muhammed b. Suûd'a iltica etmek zorunda kaldı ve kısa bir süre içinde orada öldü. Bundan sonra Lahsâ'nın idaresi isyancı liderleri Duveyhis ve Muhammed b. Urey'ir ile dayısı Abdülmuhsin'in eline geçti. Bu durum, 1789'da Suûd ailesinin desteğini alan Zeyd b. Urey'ir ve Berrâk b. Abdülmuhsin'in yönetime gelmelerine kadar sürdü. Bu arada iyice güçlenen Abdülazîz b. Suûd, 1792'den sonra Lahsâ ve dolayısıyla Benî Hâlid üzerindeki baskılarını artırdı ve nihayet 1795'te bölgeye hâkim olarak oraya kendine bağlı Necim kabilesinden birini emir tayin etti. Benî Hâlid'in şeyhleri ve adamları daha sonraki dönemlerde zaman zaman Bağdat vilâyetinden Vehhâbîler üzerine yapılan seferlere iştirak ettiler ve Lahsâ'yı ele geçirmek için teşebbüslerde bulundular; ancak bir başarı kazanamadılar.

Vehhâbîler'in emiri Abdülazîz'in Hicaz, Asîr, Lahsâ ve Bahreyn ile birlikte hemen bütün Necid'i kontrol altına alması Osmanlı idaresini harekete geçirdi. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'nın 1818'de Vehhâbîler'i mağlûp edip Dir'iye'ye girmesi bu sırada Bağdat Valisi Dâvud Paşa'nın yanında mülteci durumunda olan Benî Hâlid ailesinin Lahsâ'yı yeniden kontrol altına alması için bir fırsat yarattı. Çünkü Dâvud Paşa, İbrâhim Paşa'nın Dir'iye üzerine hareketini duyar duymaz derhal ona yardım için Benî Hâlid şeyhlerinden Mâcid el-Urey'ir ile kardeşi Muhammed'i Lahsâ'ya göndermiş ve Muntefik askerlerinin Necid tarafına hareketi için de emir vererek durumu Bâbiâli'ye bildirmişti. Mâcid ve Muhammed kardeşler, İbrâhim Paşa'nın kumandanı Muhammed el-Kâşif'in bölgeye varmasından önce Hüfûf ve Katîf üzerine bir sefer düzenlediler. O yörede müttefikleri olan aşiret ve

kabileleri toplayarak Lahsâ'ya girip bütün camilerde Osmanlı padişahı adına hutbe okuttular. Bu durumda İbrâhim Paşa'nın Lahsâ'ya gitmesine gerek kalmadı ve Mâcid Vehhâbîler ile yapılan Ak-lâ Muharebesi'nde ölünceye kadar (1830) Lahsâ'yı yönetimi altında tuttu. Bu tarihten sonra Lahsâ bölgesi -Mısır'ın 1838'de kısa bir süre kontrolüne almasının dışında- Osmanlı Devleti'nin 1872'de orada tekrar idareyi tesis etmesine kadar Suûd ailesinin denetiminde kaldı. Midhat Paşa'nın Lahsâ seferiyle bölgeye gönderilen ve idareyi tesis eden askerî birliklerin geri çekilmesinin ardından Benî Hâlid şeyhlerinden Bâzi' b. Urey'ir Necid mutasarrıfı olarak tayin edildiyse de bundan faydalanmaya kalkan Vehhâbîler tekrar Lahsâ'ya saldırdılar ve Türk birlikleri de 1874-1875'te geri gelip onları püskürtmek zorunda kaldılar (BA, İrade-Meclis-i Mahsûs, nr. 2052). Bu tarihten sonra Lahsâ Bâbiâli'den gönderilen idareciler tarafından doğrudan yönetilmeye başlanmış ve Benî Hâlid'in etkinliği sona ermiştir.

1902'de Riyad'ı ele geçirerek Necid'de melikliğini ilân eden bugünkü Suudi Arabistan'ın kurucusu Abdülazîz b. Abdurrahman b. Faysal, kendisine müttefik bulabilmek için Benî Hâlid dahil çeşitli kabilelerden siyasî evlilikler yapmış ve bunları akrabalıklarla kurduğu ittifakı içine almıştır. Benî Hâlid'e mensup bir kısım aileler bugün hâlâ Arabistan'da yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 3841; BA, MD, nr. 3; BA, İrade-Meclis-i Mahsûs, nr. 2052; 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Ankara 1993, s. 496-506; Bağdat Vilâyeti Salnâmesi (1300), s. 212; Mir'âtü'l-Haremeyn, III, 319-320; Cevdet, Tarih, XI, 15; S. H. Longrigg, Four Centuries of Modern Iraq, Oxford 1925, s. 38, 113, 213-215, 303; Süleyman Şefik, Hicaz Seyahat-nâmesi, İÜ Ktp., TY, nr. 4199, s. 286, 293; İbrâhim b. Sâlih b. İsâ, Târîhu ba'zî'l-havâdisi'l-vâkı'a fi Necd, Riyad 1966, s. 48, 67-68, 110, 116-119, 125-126, 157; Abdülazîz Süleyman Nevvâr, Dâvud Bâsâ: Vâlî Bağdâd, Kahire 1967, s. 229-230; Hüseyin Halef eş-Şeyh Haz'al, Târîhu'l-Cezireti'l-'Arabiyye fi 'aşri's-Şeyh Muhammed b. 'Abdülvehhâb, Beyrut 1968, s. 141-142, 254-262, 294, 312-316, 351-357; Kehhâle, Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arab, Beyrut 1388/1968, I, 329; Saudi Arabia (ed. Richard F. Nyrop), Washington 1985, s. 20-21, 78; Persian Gulf States (ed. Richard F. Nyrop), Washington 1988, s. 35-36; Abdülkerim Abdullah el-Münîf el-Vehbî, Benü Hâlid ve 'alâkatühüm bi-Necd, Riyad 1989; Zekerîya Kurşun, Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hakimiyeti (doçentlik takdim tezi, 1995), MÜ Fen-Ed.Fak., s. 10, 130; Kemal S. Salibi, "Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times", MES, I/1 (1979), s. 77, 79; R. Di Meglio, "Khâlid", EI² (İng.), IV, 925.

ZEKERİYA KURŞUN

HÂLİD b. ABDULLAH el-KASRÎ

(خالد بن عبدالله القسري)

Ebû Yezîd (Ebû'l-Kâsım, Ebû'l-Heysem)
Hâlid b. Abdillâh b. Yezîd b. Esed
b. Kürz el-Becelî el-Kasrî
(ö. 126/743)

Emevîler'in

Mekke ve Irak valilerinden.

Adnânîler'e mensup Becile kabilesinin Kasr kolundandır. Rum asıllı hıristiyan bir anneden doğduğu için İbnü'n-Nasrâniyye diye tanınır. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, dedelerinden Kürz'ün yahudi olduğunu ve işlediği bir cinayet yüzünden kaçıp Becile'ye sığındığını kaydeder. Dedesi Yezîd b. Esed sahâbî idi.

Siyasî faaliyetlere Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin yanında başlayan Hâlid b. Abdullâh, 89 (707-708) veya 91 (709-10) yılında Halife Velîd b. Abdülmelik tarafından Mekke valiliğine tayin edildi. Bazı kaynaklar, İbnü'l-Eş'as'ın isyanı dolayısıyla Haccâc'dan kaçıp Mekke'ye sığınan Saîd b. Cübeyr'in burada Hâlid tarafından tevkif edilmesine dayanarak onun daha erken bir tarihte Mekke'ye gönderildiğini kaydeder. Hâlid Mekke valisi olunca Irak'tan gelenlerin hepsini şehir dışına çıkardı. Evlerde oturanlardan ev sahiplerini sorumlu tutarak Irak'tan kaçanların Mekke'ye sığınmalarını önledi. Halife Süleyman b. Abdülmelik tarafından görevden alınmaya kadar (96/715) valiliğe devam eden Hâlid, I. Velîd'in gönderdiği 30.000 dinar ile Kâbe'yi tezyin ettirdi. Kâbe'nin tavafı sırasında saf teşkil edilmesini, kadın ve erkeklerin ayrı ayrı gruplar halinde tavaf etmelerini sağladı. Sekabe dağındaki kaynaktan çıkan suyu yaptırdığı taş bir havuzda toplayıp kurşun borularla şehre getirtti ve Zemzem Kuyusu ile Rûkniesved arasındaki bir mermer çeşmeyle halkın istifadesine sundu. Kendisine nisbetle Birketülkasrî diye anılan bu havuz daha sonra Abbâsîler'den Dâvûd b. Ali tarafından yıktırılmıştır. Hâlid, ayrıca hac mevsiminde ve receb aylarında Safâ ile Merve arasını kandillerle aydınlattı. Azledildikten sonra inzivaya çekildi ve bir süre hiçbir idarî görev almadı.

Mensup olduğu Becile kabilesi Yemenî veya Mudarî olmadığı için bölgede çıkan isyanları daha kolaylıkla bastırabileceği düşüncesiyle Hâlid, Şevval 105'te (Mart 724) Hişâm b. Abdülmelik tarafından Ömer b. Hübeyre'nin yerine Irak valisi